

ÇUKUROVA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2458-7559

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.5>

CİLT 1, SAYI 1, KIŞ 2015

s. 75-85

TİCARET MAHKEMESİ KAYITLARINA GÖRE TANZİMAT DÖNEMİ'NDE ADANA'DA TİCARİ HAYAT¹

Özlem KARSANDIK YAZICI²

Özet

Avrupa ile artan ticari ilişkilerde bir takım ticari örf ve adetlerin hukuk alanına girmesiyle karma nitelikli davaları çözmekle sorumlu olan kadıların söz konusu örf ve adetleri bilmesi ve takip etmesi oldukça güç olduğundan 1801'de yabancı ve Osmanlı tüccarı arasındaki ticaret davalarına bakmak üzere istisnai bir komisyon oluşturuldu. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte bu komisyon ticaret meclisi adıyla, yeni kurulan ticaret nezaretine bağlandı. 1847'de ticaret meclisinin yapısı yeniden ele alınarak yabancılarla ilgili davalarda yabancı devlet temsilciliklerinin seçtiği yabancı üyelerin de yerlilerle eşit sayıda yer alması esası benimsendi. 1860'da ticaret meclisleri mahkemeye dönüştürüldü ve teşkilat yapıları etraflıca düzenlendi. Diğer Tanzimat kurumlarında olduğu gibi ticaret mahkemeleri de şehir merkezlerinde yerini aldı.

Bu çerçevede 1860'da oluşturulan Adana Ticaret Mahkemesi'nin teşkilat yapısı emsallerine uygun bir seyir izlemekteydi. Çalışmamızın konusunu Adana Ticaret Mahkemesi'nin teşkilat yapısından çok dava kayıtları oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmamızda Adana Ticaret Mahkemesi'nin kuruluşu ve teşkilat yapısı çok kısaca değerlendirildi. Ticaret mahkemesi dava kayıtlarından hareketle tüccarın nasıl hak aradığı, tüccarın arasındaki anlaşmazlık, bu anlaşmazlıkların mahkemece nasıl çözüldüğü, tüccarın iflas durumu ve ortaklığı, tüccar sınıfının etnik yapısı, ticarete konu olan ürünler, ticaretle söz konusu ödeme şekilleri, yine dava kayıtlarından hareketle ticaretin hangi bölge ile yoğunlaştığı gibi çeşitli konular değerlendirilerek Tanzimat Dönemi'nde Adana'da ticari hayat ortaya konuldu.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, ticaret, dava, Adana, tüccar

COMMERCIAL LIFE IN ADANA IN THE TANZİMAT PERIOD ACCORDING TO TRADE COURT RECORD

Abstract

By the fact that a number of trade customs and customs entered into field of law due to increasing commercial relations with Europe, it was uneasy for qadis who were in charge of solving complex cases, to pursue and be acquainted with abovementioned customs and customs, an exceptional commission was constituted in order to try commercial cases between foreign and Ottoman merchants in 1801. In conjunction with the proclamation of the Tanzimat, the commission was attached to the newly established ministry of trade with the name of trade council. In 1847, by reconsidering structure

¹ Bu çalışma 17-19 Nisan 2015 tarihinde Adana'da gerçekleştirilen 1. Uluslararası Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu'nda sunulan aynı başlıklı sözlü bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

² Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, e-posta: ozlemyazici@mu.edu.tr

of the trade council it was agreed that members should be elected by the foreign government representatives to take place in equal numbers with the locals in cases regarding foreigners. In 1860, trade councils were converted to courts and their organizational structures were broadly revised. As in the other institutions of Tanzimat, trade courts took part also in city centers.

In this context, the organizational structure of Adana Trade Court that established in 1860 was following a typical course. The subject of our study is case records of Adana Trade Courts rather than its organizational structure. Therefore, establishment and or organizational structure of Adana Trade Court was briefly discussed. With reference to Trade Court case records, in what manner merchants claimed their rights, the conflicts between merchants and the way of their elimination by the Court, bankruptcy of merchants and their associations, ethnicity of mercantile class, products that are subjected to trade, the methods of payment, and again by basing on them, with which region trade was concentrated and suchlike plots were assessed and commercial life of Adana in the Tanzimat period was presented.

Keywords: Tanzimat, commerce, case, Adana, merchant

GİRİŞ

Avrupa ile ticaretin yoğunlaşmasıyla birlikte gelişen süreç Tanzimat'tan sonra adli reform olarak karşımıza ticaret mahkemelerini çıkarmaktadır. Bilindiği gibi Osmanlı'da ticari konulardaki anlaşmazlıklar tüccarın uyruğuna göre değişmekteydi. Yani yabancı tüccar arasındaki anlaşmazlık elçilik ve konsolosluk aracılığıyla, yabancı tüccar ile Osmanlı (vatandaşı) tüccar arasındaki anlaşmazlıklar dava konusu 4000 akçeden az ise şer'i mahkemelerde kadılarca; söz konusu rakam 4000 akçeden fazla ise Divan-ı Hümayunda çözüldü.³ Ancak zamanla Avrupa ile artan ticari ilişkilerde bir takım ticari örf ve adetler hukuk alanına girdi. Karma nitelikli davaları çözmekle sorumlu olan kadıların söz konusu örf ve adetleri bilmesi ve takip etmesi oldukça güç olmaktadır. Bu sorun da 1801'de yabancı ve Osmanlı tüccarı arasındaki ticaret davalarına bakmak üzere *gümrük emini* başkanlığında yabancı ve yerli tüccardan oluşan istisnai bir komisyon oluşturularak çözüldü.⁴ Tanzimat'ın ilanıyla birlikte bu komisyon ticaret meclisi adıyla, yeni kurulan Ticaret Nezaretine bağlandı.⁵ 1847'de ticaret meclisinin yapısı yeniden ele alınarak yabancılarla ilgili davalarda bunlarda yabancı devlet temsilciliklerinin seçtiği yabancı üyelerin de yerlilerle eşit sayıda yer alması esası benimsendi. Aynı yıl ticaret meclisinin ticaretin geliştiği başka Osmanlı şehirlerinde de açıldığı gözlenmektedir. Yabancı ve yerli tebaa arasındaki ticaret, hukuk ve ceza davalarına bakmak üzere *karma mahkemeler* kurulmasını öngören 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın hükümleri doğrultusunda 1860 yılında Fransız Ticaret Kanunu'nun dördüncü maddesi örnek alınarak ticaret meclisleri, ticaret mahkemeleri adını almış ve teşkilat yapıları etraflıca düzenlenmiştir.⁶ Buna göre ticaret mahkemeleri bir meclisten oluşacak bir reis, iki daimî üye ve dört geçici üyeden oluşacaktı. Üyelerin hepsi görüşmelerde oy hakkına

³ Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri*, Arı Sanat, İstanbul 2004, s.97; Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, c.3, s.596.

⁴ Gümrük eminin başkanlığında yabancı ve Osmanlı tüccarlarından oluşturulan bu komisyonlar, ticari örf ve adetleri bilmek bakımından, ticari davalarını görmeye şer'i hakim ile Divan-ı Hümayundan daha ehil sayılmış, ticaret davalarında daha çok Avrupa'da geçerli usul ve kurallar söz konusu ve yerlilerden de bu konudaki bilgileri eksik olduğundan buralara yabancı tüccarların kabul edilmesi uygun bulunmuştur. Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.*, s.99.

⁵ Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.e.*, s.105; Ekrem Buğra Ekinci, "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, , Sayı: 13, Ankara 2002, s.1406 ; Sedat Bingöl, *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s.110-114; Ayrıca söz konusu meclisin nasıl çalıştığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bingöl, *a.g.e.*, s.120-127.

⁶ Ekrem Buğra Ekinci, *a.g.m.*, s.1407; Bingöl, *a.g.e.*, s.136; Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s.196-197; Sedat Bingöl, "Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mehakim'deki Üst Mahkeme Kararları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.XX/1, (Temmuz 2005), s.23; Macit Kenanoğlu, *Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*, Lotus Yayınları, Ankara 2005, s.34-35; Ahmed Reşid, *Hukuk-i Ticaret*, Dördüncü Kitap, İstanbul 1316, s.4.

sahipti(8. md). Söz konusu kanun maddesinde azaların özellikleri de belirtilmekteydi(15. md, 16. md, 17. md). Ticaret mahkemelerinde bir başkâtip, bir veya daha fazla kâtip ve yine bir veya daha fazla tercüman ve gereği kadar mübaşir olacaktı. Bu memurlar İstanbul'da mahkeme reisi ile hükümetin en büyük memurunun, taşrada ise mahkeme reisi ve en büyük memurun görüş birliği ile yazılıp, ticaret nazırının takdiri ve irade-i seniyye ile atanacaktı(23-24. md.). 1861'de Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi de 1881'de çıkarılan Ticaret Kanununa kadar yürürlükte kalmıştır.⁷ Söz konusu kanunlarda ticari davaların istinaf makamı *Divan-ı İstinaf* olup, temyizinden ise *Divan-ı Ahkam-ı Adliye* sorumluydu.⁸

ADANA'DA TİCARET MAHKEMESİ'NİN OLUŞTURULMASI VE YAPISI

1860'da içlerinde Adana'nın da bulunduğu 74 yerde "Ticaret Mahkemesi" açılması kararlaştırıldı.⁹ Nitekim 9 Temmuz 1861'de de Adana'da Ticaret Mahkemesi'nin üyeleri ve maaşları belirlendi. Buna göre reisi Hanedandan Hacı Derviş Ağa (maaşı 750) ve daimî azası Hayriye tüccarından Abdullah Ağa (maaşı 550) ve diğer daimî azası tüccardan Şahbazoğlu Hoca (nezaret maaşı 550), kâtipi İsmail Hakkı Efendi (maaşı 550), tercümanı Hoca Sarkiz (maaşı 500), tüccarın seçtiği geçici azaları ise Hacı Efendi, Deli Kara Oğlu Hoca Kasbar, Kamışlıoğlu Hoca Kirkor, Abraham Oğlu Hoca Musa idi. Arşiv kayıtlarından 31 Temmuz 1861 tarihinde Adana Ticaret Mahkemesi'nin üyelerinin ve maaşlarının Meclis-i Vala'ca onaylandığını tespit ediyoruz.¹⁰

İncelediğimiz dönemde Adana Ticaret Mahkemesi'nin üye sayılarında ve görevlilerinde değişiklikler oldu. 1867 ve 1868'de Adana Ticaret Mahkemesi, reis, iki üye ve bir kâtip olmak üzere 4 üyeden oluşmaktaydı. Ancak 1870'de bu üyelere tercüman eklendiği görülmektedir.¹¹ 1872'de ise kâtip başkâtip olarak adlandırıldı, *mukayyid* de görevliler arasına katıldı.¹² 1873'de ise Adana Ticaret Mahkemesi diğer yıllara kıyasla 16 kişi ile en çok üyeye sahipti. Üyeler "Aza-i Daimî", "Aza-i Muvakkata" ve "Aza-i Ecnebiye" olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. Başkâtime bir de muavin eklenmişti. 1876 ve 1877'de ise üye sayısı dokuzdu. Her ikisinde de reis, daimî ve geçici üyeler ve tercüman bulunmaktaydı¹³. Tanzimat Dönemi Adana Ticaret Mahkemesinin yapısı ve üyeleri tabloda görüldüğü gibiydi.

Tablo 1. Tanzimat Dönemi'nde Adana Ticaret Mahkemesi Reis ve Üyeleri

1861 ¹⁴	Reis	Hacı Derviş Ağa
	Daimî Aza	Abdullah Ağa Hoca Nezaret
	Kâtip	İsmail Hakkı Efendi
	Tercüman	Hoca Sarkiz
	Aza-ı Muvakkata	Hacı Efendi

⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.m., s.198; Bülent Tahiroğlu, a.g.m., s.597.

⁸ Sedat Bingöl, a.g.m., s.25.

⁹Söz konusu yerler Dersaadet, Edirne, Filibe, Gelibolu, Kala-i Sultaniye, Rusçuk, Şumnu, Varna, Tuka, Vidin, Tırnova, Sofya, Niş, Selanik, Siroz, Drama, Manastır, İškodra, Yanya Galos, Nad, Bosna-ı Saray, Travnik, Yenipazar, Hanya, Midilli, Rodos, Kıbrıs, Kandiye, Bursa, İzmir, Bergama, Balıkesir, Kenye, Antalya, Niğde, Adana, Bozadık, Ankara, Kayseri, Kastamonu, Sinob, Samsun, Amasya, Sivas, Trabzon, Gümüşhane, Batum, Erzurum, Kars, Van, Musul, Diyarbakir, Harput, Bağdad, Halep, Antakya, Beyrut, Lazkiye, Nablus, Şam, Kudüs-ı Şerif, İskenderun, Cuda, Manta, Trablusgarb'dır. Sedat Bingöl, a.g.e., s.143.

¹⁰Özlem Karsandık, *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 100; BOA, İ.MVL. 461/20763 -2, 01 Şaban 1278 [1 Şubat 1862]; BOA, A.MKT. MVL 141/710 Şaban 1278 [10 Şubat 1862]

¹¹ Özlem Karsandık, a.g.t., s.101; 1287 Adana Vilayet Salnamesi, s.82.

¹² Karsandık, a.g.t., s.101; 1289 Adana Vilayet Salnamesi, s.131.

¹³ 1293-1294 Adana Vilayet Salnamesi, s.43; s.40

¹⁴BOA, İ.MVL, 461-20763 -1, 01 Şaban 1278 [1 Şubat 1862]

		Hoca Kirkor Hoca Musa
1867 ¹⁵	Reis	Derviş Ağa
	Daimî Aza	Abdulkadir Ağa Hoca Kirkor
	Kâtip	İsmail Efendi
1868 ¹⁶	Reis	Derviş Ağa
	Aza	Abdulkadir Ağa Hoca Kirkor
	Kâtip	İsmail Efendi
1870 ¹⁷	Reis	Hüseyin Efendi
	Aza-ı Daimî	Abdulkadir Efendi Artin Efendi
	Kâtip	Şaban Efendi
	Tercüman	Mıgırdıç Efendi
1872 ¹⁸	Reis	Bağdadizade Abdulkadir Efendi
	Aza	Hacıbekir Efendi Avidiyan Hoca Artin
	Başkâtip	Şauayip Efendi
	Mukayyid	Rahiz Efendi
1873 ¹⁹	Reis	Bağdadizade Abulkadir Efendi
	Aza-i Daimî	Hacı Bekir Efendi Avadiyan Artin Ağa
	Aza-i Muvakkata	Beduyan İbrahim Ağa İkinacıyan Melkun Ağa Altıkozalıyan Agop Ağa Urfalıyan Artin Ağa
	Başkâtip	Şuayip Efendi
	Muavini	Mehmet Efendi Refik Serkes Efendi
	Aza-ı Ecnebiye	Kasbar Ağa Hoca Musa Hoca Yorgaki Hoca Batarnos Vasil Hori Hacur Şifman
1876 ²⁰	Reis (Vekili)	Şuayb Efendi
	Aza-ı Daimî	Aviyet Oğlu Artin Ağa Hacı Bekir Efendi
	Aza-ı Muvakkata	Arofliyan Artin Efendi Sarkis Efendi Hoca Saveh

¹⁵1284 Halep Vilayet Salnamesi, s.100.

¹⁶1285 Halep Vilayet Salnamesi, s.103.

¹⁷ 1287 Adana Vilayet Salnamesi, s.82.

¹⁸1289 Adana Vilayet Salnamesi, s.131.

¹⁹1290 Adana Vilayet Salnamesi, s.50.

²⁰1293 Adana Vilayet Salnamesi, s.43.

		Bızdıkzade Bedros Ağa
	Başkâtip	
	Tercüman	Karabet
1877 ²¹	Reis (Vekili)	Şuayb Efendi
	Aza-ı Daimî	Hacı Hamza Efendi Zade Ahmet Efendi Balamud Oğlu Agop Ağa Hacı Bekir Efendi
	Aza-ı Muvakkata	Hüseyin Efendi Neavvim Efendi Yavanaki Efendi
	Tercüman	Karabet Efendi

Kısaca yapısına değindiğimiz Adana Ticaret Mahkemesi'nin işleyişi ticaret mahkemesi kayıtlarından yola çıkarak değerlendirildi. Ticaret mahkemelerinde davalar sıraya konulup numaralandırılarak bir deftere kaydedilirdi. Bu defterde kaydın tarihi, tarafların isimleri, şöhretleri hangi devlet tebaasından oldukları, ikamet yerleri belirtilmesi gerekmektedir.²² Adana Ticaret Mahkemesi'nin dava tutanaklarına 79 Nolu Adana Şer'iyeye sicillinden ulaşılmıştır. Bu defterde 594 dava kaydı yer almakta, dava kayıtlarının çoğunluğu alacağa yönelik davaları içermektedir. Bunun yanı sıra iflas kayıtları ve iflastan dolayı alacak davaları, ortaklıklarının bozulmasına dair, sayıları az da olsa Mersin limanından gelen malların Adana'ya nakilleri sırasında yaşanan aksaklıklar gibi farklı dava kayıtları yer almaktadır.

Usul-i Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamname'ye göre tüccarların hak arayışları bir beyanla başlardı. Bu beyanda davacının, tarih, davalının adını, şöhreti sanatı, ikametgâhı, davalı ve davacının tebaasını, iddiasını özet olarak delillerini ve davanın hangi mahkemede görülmesini istediğini belirtmesi (1. ve 2. md) zorunluydu.²³ İncelediğimiz Adana Ticaret Mahkemesi kayıtları da bununla paralellik göstermektedir. Nitekim önce davacının sonra davalının ismi şöhreti nerede yaşadığı, aslen nereli olduğu belirtildikten sonra davacı davalıdan borcuna ilişkin bilgileri vererek alacağını talep etmektedir. Sonra davalının cevabı ve yine davacının cevabı şeklinde bir sıralama izlemekte ve eğer iki tarafta birbirinden farklı şeyler söylemişse *Usul-i Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamname*'nin 37. maddesi gereğince mahkeme gerekli araştırmayı yaparak bu tip durumlarda çoğunlukla başka bir tarihte kararını nedenleriyle birlikte açıklamaktadır.

TİCARET MAHKEMESİ KAYITLARINA GÖRE ADANA'DA TÜCCAR SINIFI VE ANLAŞMAZLIK KONULARI

Tüccar 1850 tarihli "Ticaret Kanunnamesi"nde ticaretle uğraşan ve ticarete dair senetle anlaşma yapan şeklinde tanımlanmaktadır.²⁴ Geçici olarak ticaretle ilgilenenlerin de yaşadıkları sorunlar ticaret mahkemelerinde çözülmekte ancak bu kişiler tüccar olarak tanımlanmamaktadır.²⁵ Nitekim 1860 Ticaret Kanunname-i Hümayuna Zeyl'in 27. maddesinde ticaret mahkemesinden kimlerin yararlanacağı da belirtilmektedir. Buna göre tüccar, sarraflık ile meşgul olanlar, poliçeci ve esnaf-ı saireden bulunanlar arasındaki sorunlar diye ifade edilirken sadece ticaretle ilgili anlaşmazlıklar olduğu da vurgulanmıştır.²⁶ Nitekim incelediğimiz ticaret mahkemesi

²¹1294 Adana Vilayet Salnamesi, s.40.

²² Sedat Bingöl, *a.g.e.*, s.140; "Ticaret Kanunname-i Hümayuna Zeyl", *Düstur*, c.1, s.455.

²³ Sedat Bingöl, *a.g.e.*, s.216; "Usul-i Muhakeme-i Ticarete Dair Nizamname", *Düstur*, Tertib 1, c.1, s.780.

²⁴ "Kanunname-i Ticaret", *Düstur*, c. 1, s.377.

²⁵ Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s.79.

²⁶ *Düstur*, "Ticaret Kanunname-i Hümayuna Zeyl", c.1, s.450.

kayıtlarında da davalı ve davacı arasında çoğunluğun tüccar olmasına rağmen çiftçi, çulhacı (el tezgâhında bez dokuyan), terzi, helvacı, kasap, oturakçı, ekmekçi, köşker, boyacı gibi esnaf gruplarının yanı sıra hamal gibi hizmet grubunda olanlar da yer almaktadır. Ticaret yapabilmeyen yaşı da söz konusu kanunnamelerde belirlenmiştir. Buna göre ticaret yapabilmek için 21 yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir. Ancak 18 yaşını dolduranlar da veli veya vasisinin sorumluluğunu üstlenmesi halinde ticaret yapabilme hakkına sahiptir.²⁷

Ticaret mahkemesi kayıtlarından hareketle ticari davalara karışmış kişilerin etnik yapılarına baktığımızda davacıların çoğunluğunu gayrimüslimler oluştururken davalıların çoğunluğunu ise Müslümanların oluşturduğunu görmekteyiz. Meslek grupları açısından değerlendirdiğimizde ise tüccar sınıfının büyük çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktaydı.

Davacı kayıtlarından tespit edebildiğimiz kadarıyla tüccarların büyük çoğunluğu Adanalı olup ancak Tarsuslu, Kayserili, Halepli, Niğdeli, İzmirli, Maraşlı tüccarlar da yer almaktadır. Sayıları oldukça az olmakla birlikte İngiltereli tüccara da rastlamaktadır. Davalıların yine büyük çoğunluğu Adanalı olmakla birlikte Kayserili, Mersinli, Halepli, Harputlu, Erzurumlu tüccar da bulunmaktadır.

İncelediğimiz defterde hak arama çoğunlukla alacak davası şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 594 kaydın büyük çoğunluğunu (390 tanesi) alacak davası oluşturmaktadır. Bunu (43 dava ile) iflas davaları izlemektedir ancak iflas davalarını da iflas beyanı dışında yine alacak davaları oluşturmaktadır. Bunların dışında nakliyede kaybolan ticari mallar, ortaklığın bozulması sonrasında ortaya çıkan talepler, mahkemece ilam verilmesine rağmen ilamını almadığını iddia ve yeniden ilam verilmesi gibi farklı konularda davalar karşımıza çıkmaktadır.

Alacak davaları ödenmeyen borçlar olarak kendini göstermektedir. Alacak davalarında genel olarak kişi alacak miktarını belirterek borcunun ödenmesini talep etmesiyle dava başlamaktadır. Davalının yanıtı davanın seyrini belirlemektedir. Şöyle ki davalı eğer borcunu kabul ederse doğal olarak dava araştırmaya gerek duymadan sonuçlanmaktadır. Örneğin 13 Aralık 1868 tarihinde açılan bir davada davalı (gayrimüslim, tüccar, Adanalı) 726 kuruş alacağını talep etmektedir. Davalı (çiftçi, Müslüman, Adanalı) 650 kuruşun borcu olduğunu kabul eder ve bayram sonu ödeyebileceğini belirtir. Davacı süreyi verir ve 76 kuruşu affettiğini belirtir. Bunun üzerine mahkeme 27 Aralık 1868 tarihinde tarafların kendi aralarında anlaşmalarını göz önünde bulundurarak ilam tarihinden 21 gün sonra söz konusu miktarı davalının davacıya ödemesi yönünde kararını açıklar.²⁸

Borcun kabulü durumunda örnekler bunlarla sınırlı değil. Bazı davalarda davalı borcunu kabul etmekte ancak bir takım ödemelerde bulunduğunu dile getirmektedir. Nitekim 6 Aralık 1868 tarihli davada davacı (Adanalı, gayrimüslim, kasap) 36.000 kuruş alacağını talep etmekte davalı (Adanalı, Müslüman) ise borcu kabul etmekte ancak 20.000 kuruş borcunun kaldığını belirtmektedir. Bu davada yine tarafların aralarında anlaşmalarıyla çözülmüş ve mahkemenin tarafların istekleri doğrultusunda alacaklarının iki taksitte ödenmesi yönünde kararıyla dava sonuçlanmıştır.²⁹

Yine 12 Aralık 1868 tarihli bir davada davacı (Adanalı, tüccar, gayrimüslim) 1098 kuruş alacağını tahsili talebiyle dava açar. Davalı (çiftçi, Müslüman, Adanalı) 1000 kuruş borcu olduğunu üzerine 200 kuruş davacı tarafından faiz uygulandığını belirterek borca karşılık geçen yıl ve bu sene içinde çeşitli miktarlarda koza tesliminde bulunduğunu ve davacının uşağına da 250 kuruş elden teslim ettiğini açıklar. Davacı aldığı ürünleri tekrarlayarak 1098 kuruş alacağını yeniler ve uşağına verdiğini bilmediğini ifade eder. Mahkeme yaptığı inceleme sonucu davalının

²⁷ "Kanunname-i Ticaret", *Düstur*, c. 1, s.377.

²⁸ AŞS 79, v.43, s.26.

²⁹ AŞS 79, v.80; v.39.

teslim ettiği malların fiyatlarını hesaplayarak borçtan düşer kalan 512 kuruşu davalının davacıya ödemesini kararlaştırır.³⁰

Borcun inkâr edildiği dava sayısı da oldukça fazladır. Nitekim 14 Aralık 1868 tarihli davada davacı (gayrimüslim, Adanalı) 4500 kuruş alacağını talep eder. Davalı (Müslüman, Adanalı) borcunun olmadığını ve kanıtlamasını ister. Yapılan araştırmada mahkemece davacının defteri incelenir ve mahkeme davalının yaptığı ödemeler sonucu 1555 kuruş borcu kaldığını tespit eder ve söz konusu miktarın davalı tarafından davacıya ödemesine karar verir.³¹

Alacak davalarında borçlunun ölümü üzerine açılan davalar da yer almaktadır. 30 Mart 1869 tarihli bir dava kaydında davacı alacaklısının ölümü üzerine alacağı olan koza ve arpayı varislerinden talep etmektedir.³² Ölen kişinin alacaklı olduğu durumlarda ise borcun varislerine ödenmesi şeklinde kayıtlar yer almaktadır. Nitekim 25 Şubat 1869 tarihli kayıta, borç karşılığında verilen bağın, kardeşinin ölümü üzerine kardeşinin çocukları arasında paylaşılması talep edilmektedir.³³

Ticaret mahkemesince sonuca bağlanmış konuların da yeniden sorun olarak ticaret mahkeme kayıtlarında yer aldığı görülmektedir. Bu sorunlar genellikle ödemelerin mahkemenin aldığı karar doğrultusunda gerçekleşmediği durumlardır. Bunun yanı sıra, ilam masraflarının ödenme şekilleri de “1860 Tarihli Ticaret Kanunname-i Hümayuna Zeyl” in 102. maddesinde kaybeden kişi tarafından ödeneceği net olarak belirtilmesine rağmen, ilam masraflarının ödenmesine ilişkin de ticaret mahkeme kayıtlarında yeniden görülen davalar olarak yer almaktadır.³⁴ Örneğin 9 Aralık 1868 tarihli bir beyanda davalı, alacağı olan 4000 kuruşun, daha önce ticaret meclisinde altı taksitte ödemesi kararlaştırıldığını ancak iki yıldır herhangi bir ödemenin olmadığını belirterek alacağın tahsil edilmesini talep etmektedir.³⁵ Yine bir başka kayıta davacı bir yıl önce ödenmesi gereken koza bedelinin ödenmediğini belirterek alacağını talep etmekte, davalı ise borcunu ödemediğini, ancak masraf neyse onu da ödeyeceğini bildirmektedir. Sonunda davacı koza davasından vazgeçtiğini belirterek sorunun aralarında çözüldüğünü ifade eder.³⁶ 4 Ocak 1869 tarihli bir kayıta, ticaret mahkemesinde açılan bir dava sonucu, 38.000 kuruş borçlu bulunduğu belirtildiğini, hâlbuki kendisinin borcunu iki yıl önce 61 kantar³⁷ koza; on kile susam; 15 kile³⁸ hınta (buğday) ve 25 kile arpa olarak ödemediğini belirterek söz konusu malların mahkemece hesaplanarak borcundan düşülmesini talep etmektedir.³⁹

Alacak davalarında esnaf gruplarının aldığı malzemenin ücretini ödemediğine dair davalar da yer almaktadır. Örneğin 25 Ekim 1869 tarihli kayıta davacı ayakkabıcıya verdiği ürünlerin ücretini alamadığını ifade ederek söz konusu alacağın tahsil edilmesini talep etmektedir.⁴⁰

İncelediğimiz ticaret mahkemesi kayıtlarından iflas durumlarını tespit etmek olanaklıdır. Zira “1860 Ticaret Kanunname-i Hümayuna Zeyl”in 33. maddesi gereğince iflas işlerini de ticaret mahkemelerinin bakması kabul edilmiştir.⁴¹

³⁰ AŞŞ 79, v. 45-46.

³¹ AŞŞ 79, v.53-54-55

³² AŞŞ 79, v. 263.

³³ AŞŞ 79, v.209.

³⁴ “Ticaret Kanunname-i Hümayuna Zeyl”, Düstur, c.1, s.465.

³⁵ AŞŞ 79, v.20.

³⁶ AŞŞ 79, v.495.

³⁷ Bir kantar yaklaşık 56 kg.

³⁸ 1 kile yaklaşık 25,6 kg ağırlığındadır.

³⁹ AŞŞ 79, v.504.

⁴⁰ AŞŞ 79, v.452.

⁴¹ Macit Kenanoğlu, *a.g.e.*, s.65; F. Gürmüzar-T. Gürmüzar, *Kanunname-i Ticaret ve Zeyilleri*, Ankara 1962, s.11; “Ticaret Kanunname-i Hümayuna Zeyl”, *Düstur*, c.1, s.452.

İflasla ilgili davalar mahkemeye iki şekilde yansımıştır: Tüccarın iflasını beyanı ve iflas eden tüccarda alacakların tahsili. İlki *Ticaret Kanununun* 148. maddesi uyarınca kişi borcunu ödeyemediği takdirde üç gün içinde bulunduğu yerin tüccar vekiline bir kıta ihbarname ile iflasını haber vermek zorundadır. İhbarnamenin yanında menkul ve gayrimenkul borçlarını, eşya ve emlakının miktar ve kıymetini, kâr ve zarar ve masrafının yazılı olduğu bir defter de sunması gerekmektedir.⁴² İncelediğimiz defterde toplamda iflasla ilgili 49 kayıt bulunmaktadır. Ancak iflasını talep eden sekiz kişiye ait kayıta rastlanır. İflas edenlerin sadece ikisi Müslüman diğerleri gayrimüslimdir. Adana'nın dışında bir Kayserili, bir de Tarsuslu tüccar bulunmaktadır. Söz konusu kayıtlardan dördünde meclisin iflas kararını onayladığını belirten ifade ve onayladığı tarih yer almaktadır. İflas edenlerin borçlu buldukları kişi sayısı ve toplam borç miktarları tablodaki gibiydi.

Tablo 2. İflas Edenler ve Borç Miktarları

Borçlu Kişi Sayısı	Borç Miktarı
11	8097 kuruş
8	88320 kuruş
7	5370 kuruş
2	25000 kuruş
19	13151 kuruş
7	42775 kuruş
8	72300 kuruş
8	15020 kuruş

İkinci durumda yani iflas nedeniyle alacağını talep eden davalar 41 kayıta yer almaktadır. Uygulamada bir takım aksaklıkların olduğunu düşündüren kayıtlar da bulunmaktadır. Örneğin 20 Ocak 1869 tarihli kayıta alacaklılar iflas eden tüccarın iflasını duymuşlar ve tüccarın bağlantılarından dolayı iflasla ilgili davanın Mersin mi yoksa Adana Ticaret Mahkemesi'nden takip edeceklerine yönelik bilgi talebi üzerine ikametgâhının Adana'da olması dolayısıyla Adana Ticaret Mahkemesi'nde takip edileceği bilgisini almışlardır.⁴³ Ancak Mersin Ticaret Mahkemesi'nde ilan-ı iflas etmesi nedeniyle söz konusu davanın orada da görülmesi ikametgâh adresinden dolayı iflasla ilgili masanın Adana'da oluşturulması Mersin Ticaret Mahkemesi'nin Adana Ticaret Mahkemesi'nden Adana'da bulunan evraklarını talep etmesi⁴⁴ üzerine Adana'da oluşturulan evrak ve defterlerinin Mersin'e gönderilmesi Adana Ticaret Mahkemesi'nce kabul edilmiştir.⁴⁵

24 Ocak 1869 tarihli bir davada iflas ilanından sonra gerekli oluşumlar sağlanmış, alacaklılar tespit edildikten sonra birinin 13.000 kuruş alacağını olduğu iddiasıyla ortaya çıkması ve araştırmalardan sonra iflas onayından sekiz gün önce borcun gerçekleşmesi gerekçesiyle alacaklılar arasına dahil edilmiştir.⁴⁶ Bazı durumlarda iflas olunduğu ilan edilse dahi alacaklılarının alacaklarını talepleri devam ettiği anlaşılmaktadır. 17 Mart 1869 tarihli kayıta iki yıl önce iflas ettiğini beyan etmesiyle bütün mal varlığına ticaret mahkemesince el konularak borçlulara dağıtılmış ancak borcun tamamı ödenemediğinden bazı alacaklıların rahatsız etmesi

⁴² "Kanunname-i Ticaret", *Düstur*, c.1, s.401.

⁴³ AŞS 79, v.130.

⁴⁴ AŞS 79, v.131.

⁴⁵ AŞS 79, v.133.

⁴⁶ AŞS 79, v. 137-138.

üzerine tüccar iflas ilamını talep etmektedir.⁴⁷ Yine 22 Nisan 1869 tarihli bir kayıta iki yıl önce iflas ettiğini beyan etmiş ve gerekli memurlar tayin edilerek işlemlerin yapılmasını istemiştir. Kendinin hiçbir mal varlığının kalmamasına rağmen alacaklıları tarafından rahatsız edildiğini de eklemiştir.⁴⁸

Ticaret mallarının nakilleri de yaşanan bir diğer anlaşmazlık gibi görünmektedir. Adana'da ürünlerin dışa açılması için Mersin limanına ulaştırılması gerekiyordu. Bunun içinde geleneksel ulaşım hayvanlarından en fazla yük taşıma kapasitesine sahip olan deve⁴⁹ kullanılmaktaydı. Nitekim bölgenin dışa açılımını sağlayan Mersin limanından gelen malların Adana'ya ulaştırılması sırasında kaybolmaları ya da miktarlarının azalması nakli gerçekleştirenlerle tüccar arasında çözülemeyen sorun olarak ticaret mahkeme kayıtlarında yerini almıştır.⁵⁰ 15 Mart 1869 tarihli kayıta Halep'ten Mersin limanına gelen manifatura mallarının Tarsus'a nakli sırasında nakilden sorumlu devecinin malı eksik teslim etmesi nedeniyle açılan davada deveci, yolda uyuduğunu ve uyandığında malın çalındığını belirtir. Mahkeme uyuyarak eşyanın korunmasında kusur eylemiş olması nedeniyle devecinin, çalınan mallar ve masrafların tutarı olan 3500 kuruşu davacıya ödeme kararı alır.⁵¹ Bu durumların tersi yaşandığı da görülmektedir. Nitekim 8 Nisan 1869 tarihli kayıta Adana'dan Mersin'e pamuk nakli gerçekleştiren taşıyıcılar, söz konusu malı teslim etmelerine rağmen nakliye ücretlerini alamamışlar ve nakliye ücretlerini alabilmek için ticaret mahkemesine başvurmuşlardı.⁵²

Ticaret mahkemesinin aldığı kararlara itirazlar da kayıtlarda yer almaktadır. Nitekim davacının sekiz kile susam alacağına karşılık açtığı davada gerekli tahkikatın yapılmadan karar verildiğini belirterek, kararı kabul etmediğini ve kanunnamelere uygun şekilde araştırmanın yapılması gerektiğini belirtmektedir.⁵³

Kayıtlarda rastladığımız bir diğer anlaşmazlık konusu da ortaklıktan kaynaklanmaktadır.⁵⁴ Nitekim 11 Mart 1869 tarihli kayıta kasaplık nedeniyle ortak olan kişinin muhasebeye ne zaman bakmak istese ortağı tarafından engellenmesi nedeniyle şirket muhasebesinin incelenmesini talep eder. Ortağı hesap defterinin yanında olmadığını belirterek yarın getireceğini söyler. Nitekim mahkeme talebi yerine getirir ve 2250 kuruş sermayenin olduğunu ve 5000 kuruş da nakid olduğunu tespit eder.⁵⁵ Yine bir başka davada sermaye olarak verdiği 45.000 kuruşu talep eder. Mahkemece belirlenen görevli (mümeyyiz) yaptığı araştırmalar sonucunda davalıların 27.500 kuruş borçlu olduğunu dair rapor hazırlar. Rapor doğrultusunda mahkeme de davalının söz konusu rakamı davacıya ödemesini uygun bulur.⁵⁶ Ortaklıkla ilgili davaların büyük çoğunluğunda ortağın hesaplarda hile yaptığı vurgulanarak defterlerin incelenmesi yönünde talepte bulunmaktadır.⁵⁷ Ortaklığın söz konusu olduğu oluşumlarda bakkal, kasap, ekmekçi gibi küçük esnaf grupları üzerinde yoğunlaşmaktaydı.

⁴⁷ AŞS 79, v.252.

⁴⁸ AŞS 79, v. 313.

⁴⁹ "Deve ağır bir yükü çok uzak bir mesafeyi, birkaç hafta bir şey yiyip içmeden ve günde 200 kilometre kadar yürüyebilen yegâne hayvandır." Ahmet Önkal- Nebi Bozkurt, "Deve", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınevi, c. 9, s.224; ayrıca devenin taşıma maliyeti için bkz. İlber Ortaylı, "Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2004, s. 95-104.

⁵⁰ AŞS 79, v.139.

⁵¹ AŞS 79, v.245.

⁵² AŞS 79, v.281

⁵³ AŞS 79, v.211.

⁵⁴ AŞS 79, v.257;258. Ortaklıkla ilgili anlaşmazlıkların çözümünde ticaret nizamnamesinde ortaklıklarla ilgili her türlü anlaşmazlığın mümeyyizlerce tarafından inceleneceği belirtilmiştir (40 md.) "Kanunname-i Ticaret", *Düstur*, c.1, s.383-384. Kayıtlarda ortaklıklarla ilgili anlaşmazlıklarda karışık olmasından dolayı (mümeyyizler) söz konusu kişiler görevlendirilmişlerdir ifadesi yer almaktadır.

⁵⁵ AŞS 79, v.237, 238, 239.

⁵⁶ AŞS 79, v.255;256.

⁵⁷ AŞS 79, v.303; 311;312.

TİCARETE KONU OLAN MALLAR

Ticarete konu olan mallarda tarım ürünleri ilk sırada yer almaktadır. Kuşkusuz Adana iklimi ve diğer doğal şartları itibarıyla tarıma oldukça elverişli olması her türlü hububat, meyve ve sebze yetiştirmeyi olanaklı kılmaktaydı. Ancak genel olarak Adana’da tarım tahıla dayalıydı. Nitekim tahıl üretimi kendi ihtiyacının çok üstündeydi. Fazla ürünler ihtiyacı olan bölgelere gönderilmekteydi.⁵⁸ Bu nedenledir ki ticarete konu olan mallar arasında pamuktan sonra ikinci sırayı tahıl ürünleri almaktadır. Adana Vilayet Salnamelerinde belirtildiği gibi incelediğimiz dönemde Anadolu ve Avrupa’ya gönderilen mallar arasında verilen⁵⁹ tahıl ürünleri arpa, buğday ve susam, ticaret mahkeme kayıtlarında da en sık karşılaşılan ürünlerdi.

En çok karşılaştığımız bir diğer ürün ise pamuktur. Bölgede pamuk üretimi çok eski tarihlerden bu yana yapılmaktaydı. Nitekim Quataert tarih boyunca pamuk üretmiş önemli merkezler arasında Adana’yı da vermektedir.⁶⁰ Ancak 19. yüzyılda değişen koşullar gereği öncelikle pamuk ekimini kaliteli, verimli hale getirmek için çeşitli çalışmalar yapıldı. İlk olarak pamuk ekiminin nerelerde ve nasıl yapıldığına, çeşitlerin, tohumlarının, fidanlarının nasıl olduğuna dair ayrıntılı nizamnamelerle⁶¹ ve yine 1864’de yayınlanan talimatname ile ihracat ürünlerinin özellik de pamuğun teşviki sağlandı.⁶² Nitekim kayıtlarda da pamuğun ticarete konu olan mallar arasında ilk sıralarda yer aldığını göstermektedir.

Bunların dışında kahve, tuz, şeker, pirinç, üzüm, incir de ticarete konu olan mallar arasında yer almaktadır.

SONUÇ

19. yüzyılın ortasında konjoktürel yapının gerektirdiği üretim politikası çerçevesinde Osmanlı genelindeki değişimin yansımalarını Adana’da gözlemlemek olanaklıdır. Ticarete konu olan mallar arasında en çok karşımıza çıkan pamuk kuşkusuz bu değişimin sonucudur. Osmanlı genelinde olduğu gibi tüccar sınıfının büyük çoğunluğunu gayrimüslimler oluşturmaktadır. Tüccarlar arasındaki anlaşmazlıklar genellikle “borç” ile ilgilidir. Ortaklılarla ilgili dava kayıtları küçük esnaf yapılarının hakim olduğunu göstermektedir.

Ticaret mahkemesi kayıtları mahkemelerin yapısının laik bir biçim almasının yanı sıra Avrupa’dan çeviri yoluyla batı kanunlarını⁶³ uygulamalarının Adana özelinde ticaret mahkemelerinde gerek tüccarların hak arayışları gerekse davaların seyri sürecinde kanun maddelerine yer verilmesi kanun maddelerinin uygulanabilirliğini göstermesi açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

⁵⁸ BOA, HAT, 366/20215, 29 Zilhicce 1249 [9 Mayıs 1834]

⁵⁹ 1285 Halep Vilayet Salnamesi, s.271;1287 Adana Vilayet Salnamesi, s.112.

⁶⁰ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayıncılık, İstanbul 2008, s.51.

⁶¹ BOA, HR.SYS 1889/37 Pamuk üretimini fabrika-ı hümayun için teşvik eden devlet, artık dış pazarı ele almalıydı. Çünkü Amerikan iç savaşında pamuk alımında darboğaza giren İngiltere yeni ekim alanları aramaya başladı. Yeni ekim bölgesi olarak da Mısır ve Çukurova’ya el attı. İngiltere pamuk ihtiyacını karşılamak için “Manchester Cotton Supply Association” kurduğu şirketle özel bir politika izledi.

⁶² Donald Quataert, *a.g.e.*, s.91.

⁶³ 1850 “Ticaret Kanunu”, *Düstur*, c. 1, s.375-445; 1860 “Ticaret Kanunname-i Humayuna Zeyl”, *Düstur*, c. 1, s.445-465 ve 1861 “Usul-u Muhakeme-ı Ticarete Dair Nizamname”, *Düstur*, c.1, s.780-810.

BOA, İ.MVL. 461/20763 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Meclis-i Vâlâ)

BOA, A.MKT. MVL 141/710 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Mektûbi Kalemi Mühimme Odası)

BOA, HAT 366/20215 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hatt-ı Hümayun)

BOA, HR.SYS 1889/37 (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi)

Şeri'yye Sicili

79 Nolu Adana Şer'iyye Sicili

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Adana Vilayet Salnameleri

1287; 1289; 1290; 1293; 1294

Halep Vilayet Salnameleri

1284, 1285

Düstur

Düstur, Tertib 1, c.1

Kitaplar ve Makaleler

Ahmed Reşid (1316). *Hukuk-ı Ticaret*, Dördüncü Kitap, İstanbul.

Bingöl, S. (2005). Osmanlı Mahkemelerinde Reform ve Ceride-i Mehakim'deki Üst Mahkeme Kararları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XX (1), 19-38.

Bingöl, S. (2004). *Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları,

Ekinci, E. . B. (2002). "Tanzimat Devri Osmanlı Mahkemeleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Sayı: 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1401-1413.

Ekinci, E. . B. (2004). *Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat, İstanbul.

Gürmuzar, F. ve T. Gürmuzar (1962). *Kanunname-i Ticaret ve Zeyilleri*, Ankara.

Karsandık, Ö. (2012). *Çağdaşlaşma Sürecinde Adana (1839-1876)*. Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kenanoğlu, M. (2005). *Ticaret Kanunnamesi ve Mecelle Işığında Osmanlı Ticaret Hukuku*. Ankara: Lotus Yayınları.

Ortaylı, İ. (2004). Devenin Taşıma Maliyeti Eğrisi Üzerine Bir Deneme. (Editör: İ. Ortaylı). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1*, Ankara: Turhan Kitabevi.

Önkal, A. ve N. Bozkurut (1994). "Deve", *İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınevi, 222-226.

Quataert, D. (2008). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Tahiroğlu, B. (1985) "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 588-601.

Velidedeoğlu, H. V. (1999). Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat, *Tanzimat I*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 139-209.

